Ewaluacja programu nauczania

Artykuł pochodzi z publikacji „Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie – wybór – ewaluacja", (2012), Warszawa: ORE, s. 84–91.

Zasady oceny programu

Co jest ważne w ewaluacji programu nauczania? Jakie zagadnienia powinny podlegać ocenie i w jaki sposób o te zagadnienia pytać? Harriet Talmage (Ornstein, Hunkins, 1999, s. 316) zaproponowała pięć rodzajów pytań, które można wykorzystać w ewaluacji programu nauczania (zob. Tabela 1).

- Pytania o wartość wewnętrzną programu – dotyczą zgodności prezentowanych treści programowych ze stanem wiedzy z określonej dziedziny, zasadności ułożenia i zaprezentowania treści.

- Pytania o wartość instrumentalną – dotyczą przeznaczenia oraz adresata programu. W przypadku tych pytań istotne są zagadnienia dotyczące zamierzeń programowych i efektu tych zamierzeń, czyli osiągnięć uczniów, np.: W jakim stopniu uczniowie opanowali treści programowe?

  Odpowiedź na pytania dotyczące adresata programu powinna zdecydować, czy program jest odpowiedni dla określonej grupy uczniów, jacy uczniowie najbardziej skorzystają z realizacji programu.

- Pytania o wartość względną – to pytania nauczycieli, którzy stają przed wyborem nowego programu i muszą dokonać porównania kilku dokumentów. W ocenie należy zadać pytania dotyczące osiągnięć uczniów, łatwości realizacji programu, wymagań dotyczących bazy materialnej szkoły (wyposażenie, niezbędne materiały), charakteru, specyfiki szkoły oraz potrzeb społeczności lokalnej.

- Pytania o możliwość optymalizacji – dotyczą wzmocnienia skuteczności w realizacji programu np.: W jaki sposób program motywuje uczniów do pracy, zwiększa ich zainteresowanie nauką? Albo: W jaki sposób udoskonalić treści programowe, materiał, formy i metody pracy, aby zoptymalizować proces dydaktyczny?

- Pytania o ostateczną decyzję. Na podstawie zgromadzonych informacji należy sformułować pytania dotyczące realizacji, odrzucenia lub modyfikacji programu nauczania.

Pamiętać należy o tym, że ewaluacja to działania, w których te same procedury wykorzystuje się do badania skuteczności programu nauczania z różnych przedmiotów. Powinny więc mieć charakter ogólny i uniwersalny. Jeśli zgromadzone dane zostaną uszeregowane według określonych kryteriów, można wskazać wartościujące wnioski. Dzięki nim jednoznacznie ustali się, czy oczekiwania wobec programu nauczania zostały spełnione, czy planowane i osiągnięte rezultaty są tożsame, czy trud włożony w realizację programu został zrównoważony zadawalającymi osiągnięciami uczniów.

Z drugiej strony sposób odczytania i interpretowania danych zależy od poglądów filozoficznych i psychologicznych oceniającego (Ornstein, Hunkins, 1999, s. 318). Można mówić o różnych podejściach do oceniania.

- Podejście behawiorystyczne – dążenie do jasnego sformułowania celów, opracowanie precyzyjnych wskaźników mierzących osiągnięcia uczniów.

- Podejście humanistyczne – dążenie do określenia tych elementów programu, które wpłyną na rozwój tożsamości ucznia,

Pytania ewaluacyjne programu nauczania	
	Pytania o wartość wewnętrzną
	Pytania o wartość instrumentalną
	Pytania o wartość względną
	Pytania o możliwość optymalizacji
	Pytania o ostateczną decyzję

Tabela 1. Pytania ewaluacyjne programu nauczania

- rozwiną jego możliwości intelektualne, emocjonalne.

Prowadząc proces ewaluacyjny, należy również uwzględnić wymiar organizacyjny i decyzyjny działań. Planowanie – dotyczące sposobu przeprowadzenia ewaluacji, sposobu gromadzenia danych, sposobu kontaktowania się z nauczycielami i uczniami – powinno być precyzyjnie określone.

Działania ewaluacyjne mogą dotyczyć oceny programu nauczania w trakcie jego wdrażania lub po wdrożeniu. W związku z tym możemy mówić o ewaluacji formatywnej i sumatywnej. W przypadku ewaluacji sumatywnej chodzi o jednoznaczną i całościową ocenę, która ma doprowadzić do podjęcia decyzji o kontynuowaniu programu lub rezygnacji z jego realizacji. Natomiast ewaluacja formatywna pozwala na dokonywanie zmian w trakcie realizacji programu. Zmiany dotyczyć mogą:

- udoskonalenia form i metod pracy z uczniami, tak aby proces dydaktyczny stał się bardziej efektywny;
- wybranych aspektów programu;
- wprowadzenia lub usunięcia wskazanych (na podstawie danych z oceny) treści itp.

Celem ewaluacji formatywnej jest ustalenie źródeł zmiany w zachowaniu uczniów lub nauczycieli czy też wskazanie zmian, jakie pojawiają się przy realizacji programu w zakresie wiedzy i umiejętności uczniów.

Działania ewaluacyjne nie muszą prowadzić do całościowej oceny programu. W zależności od celu analizie i opisowi podlegać może wybrany aspekt wdrożonego programu nauczania.

Hanna Komorowska (1999) podaje sześć rodzajów zadań, jakie może stawiać sobie ewaluacja programu nauczania – należy pamiętać jednak, że nie jest to lista zamknięta. Cel ewaluacji może być dostosowany do wymagań osób zlecających ocenianie (zob. Rysunek 1).

- Ewaluacja celów programowych – ma charakter teoretyczny, dotyczy oceny zasadności (racjonalności) budowania celów programu.

- Ewaluacja szansy realizacji ustanowionych celów nauczania – ma charakter empiryczny, dotyczy oceny zakresu celów, czyli określenia stopnia trudności programu, możliwości realizacji celów w szkołach masowych i elitarnych. W tym przypadku istotna jest również ocena dostosowania zaproponowanych przez autora metod nauczania do predyspozycji uczniów, rodzaju szkoły.

- Ewaluacja spójności treści nauczania z celami – dotyczy oceny stopnia korelacji celów i treści, przykładem braku takiej spójności może być sytuacja, gdy autor programu języka polskiego formułuje cel w ten sposób: pisze poprawnie pod względem ortograficznym, natomiast w zakresie treści nie proponuje zapisów dotyczących ortografii.

- Ewaluacja przydziału uczniów do danego programu – dotyczy efektywności działań, w wyniku których określono poziom umiejętności uczniów i przydzielono ich do grup realizujących program o odpowiednim stopniu trudności.

- Ewaluacja efektywności nauczania – celem oceny staje się stopień realizacji celów zamierzonych przez autora programu oraz określenie czynników wpływających na osiągnięcia uczniów (oprócz programu nauczania – wpływ domu, środowiska, rola korepetycji itp.).

- Ewaluacja sprawności nauczania – dotyczy optymalizacji procesu dydaktycznego (skrócenie czasu przeznaczonego na realizację określonych treści i osiągania celów wskazanych przez autora programu, zmniejszenie kosztów i nakładu pracy nauczyciela i/ lub uczniów w celu uzyskania tych samych efektów).

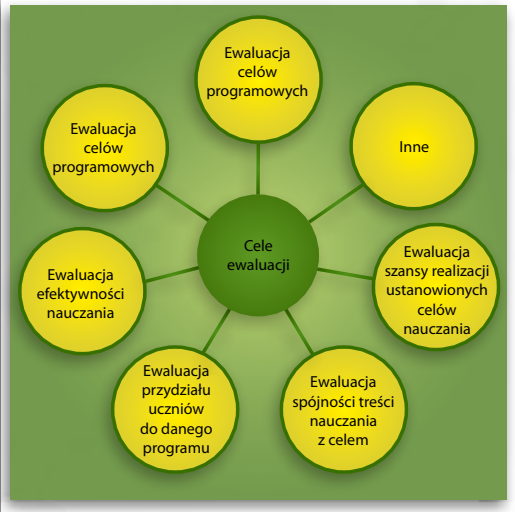

Rysunek 1. Cele ewaluacji

Tak jak nie jest do końca określony repertuar celów i zadań ewaluacji, tak nie można jednoznacznie określić struktury jej procesu. Opracowano tzw. listę kontrolną procesu ewaluacji (Komorowska 1999, s. 92), ale jest to jedna z wielu propozycji. Nie ma idealnego i obowiązującego wzorca, natomiast można kierować się pytaniami z wspomnianej wcześniej listy.

- Kto prowadzi ewaluację?
- Dlaczego, dla kogo i po co jest prowadzona ewaluacja?
- Jakie są zasady, kryteria ewaluacji?
- Jaki jest harmonogram i budżet prac?
- Jakie procedury i narzędzia zostaną użyte w celu zebrania danych?
- Od kogo uzyska się informacje?
- Kto i w jaki sposób zostanie włączony w proces ewaluacji?
- Jak zostanie zorganizowana ewaluacja?
- Jak zostaną wykorzystane dane?
- Jakie są ograniczenia i trudności w zbieraniu danych?
- Jakie są trudności interpretacyjne?
- Jak ewaluuje się samą ewaluację: czy można wykonać ją szybciej, lepiej i taniej?

Ewaluacja w zależności od zadań, jakie przed nią postawiono, wykorzystuje różne metody i narzędzia badawcze. Metody ilościowe mają za zadanie odpowiedzieć na pytanie: ile?, natomiast metody jakościowe odpowiadają na pytanie: jak?. Kiedy ewaluacja koncentruje się na ocenie rezultatów procesu dydaktycznego, gdy w centrum zainteresowania są wyniki, osiągnięcia uczniów – wtedy wykorzystuje się ilościowe metody i odpowiadające im narzędzia, np. testy.

W przypadku ewaluacji koncentrującej się na ocenie relacji między uczniami w klasie, na procesie dydaktycznym, w którym istotną rolę odgrywają zastosowane metody pracy, wykorzystuje się metody jakościowe posługujące się opisami (sytuacji, zachowań), raportami, obserwacjami, opiniami, wywiadami, ankietami, kwestionariuszami. W przypadku ewaluacji programu nauczania wykorzystującego nowatorską koncepcję stosuje się połączenie metod ilościowych i jakościowych, takich jak obserwacje, kwestionariusze, wywiady, skale szacunkowe.

Istnieje wiele modeli projektów ewaluacyjnych (Komorowska, 1999, s. 92), teoretycy twierdzą, że różnice między poszczególnymi modelami nie są znaczące. Najpopularniejsze modele ewaluacji to:

- model SWOT
- model *action research*
- klasyczny model ewaluacyjny
- model akredytacyjny
- model triangulacyjny
- model CIPP
- model socjologiczny

Model SWOT – to technika analityczna polegająca na podzieleniu zebranych danych na cztery grupy (tzw. cztery kategorie czynników strategicznych, zob. Rysunek 2):

- S (Strengths) – mocne strony: uwzględnienie tych elementów, które w opisie uznano za zalety;
- W (Weaknesses) – słabe strony: uwzględnienie tych elementów, które w opisie uznano za wady;
- O (Opportunities) – szanse: uwzględnienie tych elementów, które w opisie uznano za szanse umożliwiające pojawienie się w przyszłości korzystnych zmian;
- T (Threats) – zagrożenia: uwzględnienie tych elementów, które w opisie uznano za zagrożenia stanowiące możliwość pojawienia się w przyszłości niekorzystnych zmian.

Model *action research* – ten model oceny sprawdza się wtedy, gdy nauczyciel chce sprawdzić wartość realizowanego programu, skuteczność działań dydaktycznych, efektywność wykorzystanych metod. Wprowadzając modyfikację opracowaną na podstawie wcześniejszych zaleceń ewaluacyjnych, można obserwować zmiany, np.

POZYTYWNE	NEGATYWNE
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
SZANSE	ZAGROŻENIA

Rysunek 2. Analiza SWOT

w zakresie efektywności nauczania. Analiza *action resarch* zakłada spiralny układ kolejno modyfikowanych cykli. Każdy cykl składa się z czterech faz **(**zob. Rysunek 3**)**.

Klasyczny model ewaluacyjny – szczególnej ocenie poddaje cele programu oraz rezultaty pracy uczniów realizujących określony program nauczania. Ocenie poddaje się sposób sformułowania celów i poziom kompetencji uczniów realizujących określony program. Ta metoda ewaluacji skupia się na ocenie rezultatów, pomija wiele istotnych czynników procesu dydaktycznego. Przykładem tego rodzaju ewaluacji jest rankingowanie szkół według wyników egzaminu zewnętrznego.

Z całą pewnością tego typu ocena powoduje uproszczenia w interpretacji celów – w zasadzie pomija się mcele z wyższego poziomu kategorii taksonomicznych (wnioskowanie, synteza, interpretacja itp.), bazując głównie na celach odnoszących się do wiedzy encyklopedycznej. Wielu badaczy podkreśla, iż zaletą tego modelu jest praktyczny pomiar osiągnięć uczniów.

Model akredytacyjny – ma związek z uznawaniem świadectw, dyplomów, certyfikatów wydawanych po zakończeniu szkoleń, kursów itp. Ocena jakości pracy instytucji czy jakości proponowanego słuchaczom procesu dydaktycznego wiąże się przede wszystkim z oceną kadry – jej kompetencji, zaangażowania, umiejętności pedagogicznych itd. Model akredytacyjny umożliwia samoocenę i autorefleksję kadry, ten element pozwala pracownikom dokonać ewaluacji instytucji i zdecydować o podjęciu starań o uzyskanie akredytacji. Przykładem tego typu ewaluacji jest system ocen, na podstawie których szkoły niepubliczne uzyskują uprawnienia szkół publicznych.

Dzięki temu rodzajowi ewaluacji świadectwa szkół publicznych i niepublicznych mają podobną wartość, ponieważ w procesie ewaluacji zaakceptowano jakość pracy różnych typów szkół.

Model triangulacyjny – cechą charakterystyczną tego modelu jest fakt, iż ocenia się program z punktu widzenia kilku grup, np. z perspektywy ucznia, rodzica i nauczyciela. Główne działania ewaluatora to obserwacja, wykorzystanie wywiadu, ankiety, kwestionariusza. Pozyskanie danych od różnych osób i z różnych perspektyw na temat jednego elementu pozwala na uzyskanie wielowymiarowego i obiektywnego opisu zjawiska.

Model CIPP – model „kontekst – wkład – proces – wytwór". Autor projektu Dan Stufflebeam **(**Ornstein, Hunkins, 1999, s. 318**)** uważa, że proces ten składa się z trzech faz:

- wskazanie, jakie informacje są potrzebne;
- uzyskiwanie informacji;
- przekazywanie informacji zainteresowanym stronom.

Ocenie podlega kontekst, wkład, proces i wytwór. W ocenie kontekstu uwzględnia się sytuację, rzeczywistość, w której funkcjonują ludzie odpowiedzialni za program, jego realizację, wdrożenie. Ocena zakłada odtworzenie obrazu społeczności lokalnej, również wskazanie rezultatów wynikających z wdrożenia programu, tych, które są najistotniejsze dla środowiska lokalnego, szkoły. Przy ocenie wkładu zbiera się dane i ustala, w jaki sposób wykorzystać zasoby, aby w pełni zrealizować program. Oceniając poszczególne elementy programu, trzeba odpowiedzieć na pytania:

- Czy cele zostały odpowiednio sformułowane?
- Czy treści odpowiadają zadaniom i celom programu?
- Czy wykorzystano odpowiednie strategie, metody dydaktyczne?
- Czy można wykorzystać lepsze, skuteczniejsze strategie, niż te, które sugeruje program?

Rysunek 3. Model action research

Na jakiej podstawie ustalono skuteczność osiągnięcia celów (pytanie o układ treści)? Ocena procesu: w tej fazie ocenie podlega stopień zgodności między działaniami planowanymi i rzeczywistymi podczas realizacji programu.

Tu mieści się także: wskazanie błędów, przyczyn niepowodzeń w realizacji programu oraz ich nieustanna obserwacja oraz próby niwelowania błędów poprzez np. doszkolenie nauczycieli, zmiany metod nauczania, zmiany w rozkładzie lekcji itp. Usuwanie z programu różnego rodzaju pułapek, błędów umożliwi w przyszłości zlikwidowanie trudności realizacyjnych.

Ocena wytworu to nic innego jak ocena rezultatów, efektów wdrożenia programu; odpowiedź na pytanie, czy udało się w pełni zrealizować cele programu. Ocena rezultatów pozwala na podjęcie decyzji o realizacji, odrzuceniu lub przeróbce programu.

Model socjologiczny – w ocenie szczególnie eksponuje się analizę zależności, związków przyczynowo-skutkowych, które obecne są w procesie nauczania i uczenia się wdrażanego programu. Model ten zajmuje się badaniem wpływu zjawisk towarzyszących (kontekst) na realizację programu, aby ustalić powód zróżnicowania uzyskiwanych efektów.

Żaden z przedstawionych modeli nie jest doskonały, każdy ma mocne i słabe strony, w opisie i analizie akcentuje różne aspekty programu, wytycza odmienne metodologie. Powodem trudności oceny programu nauczania są także błędy pojawiające się w procesie oceniania. Wymienia się różne typy błędów ewaluacji programów nauczania (Komorowska, 1999, s. 92):

- Nietrafność oceny – rozbieżność między tym, co pomiar miał zbadać, a tym, co w istocie rzeczy zbadał. Odmienna interpretacja celów kształcenia przez autora efektywności celów kształcenia. Błędna ocena pojawi się również wtedy, gdy ewaluacja nie uwzględnia intencji, filozofii programu. Chcąc uniknąć nietrafności oceny, należy zachować tzw. „uczciwość względem programu" (Komorowska, 1999, s. 108).

Niewłaściwy dobór wskaźników – wybrane do oceny wskaźniki okażą się jednostronne, a tym samym niemiarodajne, bo nie uwzględniają wielu istotnych aspektów, np. odsetek uczniów przyjętych na medycynę nie może być obiektywnym wskaźnikiem, świadczącym o tym, że realizowane w szkole programy z biologii i chemii decydują o wynikach osiągnięć uczniów.

- Niewłaściwa procedura – błędny wybór sposobu badania programów, np. przez porównanie programów różniących się zdecydowanie pod względem założeń, koncepcyjnych, stanowionych celów itd. Złudną ocenę wartości programu otrzymuje się również w przypadku błędnego doboru różnych grup uczniów i nauczycieli – o ocenie zadecyduje bardziej czynnik ludzki niż wartości programu. Korzystniej jest prowadzić działania ewaluacyjne w tej samej grupie uczniów, badając różne elementy rozwiązań programowych, np. skuteczność metod proponowanych przez programy, przyrost wiedzy itd.

- Niewłaściwe wnioskowanie – tendencja do pochopnych uogólnień i generalizacji. Wybrany program doskonale sprawdza się podczas realizacji w jednej grupie, natomiast okaże się zupełnie nieodpowiedni dla drugiej grupy. Z dużą ostrożnością należy również oceniać pilotażowe wdrażanie programu. Atrakcyjność nowości, efekt Hawthorne'a, czyli tzw. efekt zmiany (zawsze pozytywny w przypadku eksperymentu) mogą dawać zafałszowaną ocenę programu i masowe wdrażanie okaże się złą decyzją.

Nie ma idealnego programu nauczania. Zadaniem nauczycieli, dyrektora szkoły jest podjęcie takich działań, aby w szkole realizowano program jak najlepszy, czyli taki, który będzie realizował określone cele

Publikacje ORE

Publikacja do pobrania

istotne dla nauczycieli, uczniów, wzmocni proces kształcenia, pozwoli na wyzwalanie samodzielności myślenia uczniów, umożliwi realizację wszystkich zapisów podstawy programowej, wskaże jak się uczyć i wykorzystywać wiedzę, przyczyni się w istotny sposób do wszechstronnego rozwoju uczniów. Warunki te mogą być spełnione, jeśli rozpoznane zostaną potrzeby uczniów związane z motywacją, celami, planami, ale również umiejętnościami i wiedzą, jakie posiadają. dzieci. W podjęciu tak ważnych decyzji na pewno pomocne okażą się wszelkie działania ewaluacyjne przeprowadzane z rozwagą i bardzo rzetelnie.

Anna Galant

Bibliografia:
Komorowska H., (1999), *O programach prawie wszystko*, Warszawa: WSiP. | Ornstein A.C., Hunkins F.P., (1999), *Program szkolny. Założenia, zasady, problematyka*, Warszawa: WSiP.